

Nagy Hajnalka

Az irodalom senkiföldjén

Transzkulturális irodalom és osztrák kultúra

Arra a kérdésre, hogy mitől „osztrák” az osztrák irodalom, és hogy mik azok a jegyek, amelyek a némettől megkülönböztetik, az osztrák irodalomtudományal foglalkozó szakemberek sokféle választ adtak. Mára nemcsak abban van egyetértés, hogy többféle „német” irodalom létezik, hanem abban is, hogy az osztrák irodalom sajátossága, többek között a némettől eltérő korszakokban (a bécsi modernség), műfajokban (a nestroyi népi színdarabok) és témákban (nyelvi krízis) ragadható meg. Alighogy véget ért az osztrák irodalom önkeresésének eme több évtizedet átölelő fejezete, máris felvetődik egy újabb kérdés, mégpedig, hogy hogyan integrálható az immár jól definiált osztrák irodalom szűkre szabott keretébe azon bevándorló szerzők irodalma, akik az 1960-as évektől kezdve meghatározzák a német ajkú országok társadalmi és kulturális rendszerét. Ha egy pillantást vetünk a legnevesebb német irodalmi díjak ranglistájára, könnyen megállapíthatjuk, hogy az említett írók egyre nagyobb népszerűsége tesznek szert és az olvasók egyre szélesebb körében hódítanak teret.¹ Ezek az irodalmi díjak nem utolsósorban arról is tanúskodnak, hogy a migráns háttérrel rendelkező szerzőket már nem lehet az irodalom eldugott szegletébe úzni vagy egy külön számukra rendszeresített „fiókba” zárni, hiszen egyre inkább „központi, kanonikus és kánonteremtő, sőt néha már-már prominens szerepet töltenek be” az irodalmi életben.²

Bár a migráns irodalom már az 1960-as évektől kezdve létezik, egy „nem csak német nyelvű irodalom”-ra Németországban először csupán az 1980-as, Ausztriában pedig tízéves késéssel, tehát az 1990-es években figyelt föl az irodalomtudomány és a kritika. Az Ausztriában élő különböző kisebbségek és bevándorlók irodalmi szövegeinek elsőként helyet biztosító, az 1990-es évektől

1 2000-ben Doron Rabinovici elnyerte a rangos Heimito von Doderer Irodalmi Díjat, 2002-ben pedig a Clemens Brentano-díjat. 2010-ben *Andernorts* című regénye a Német Irodalmi Díj „Shortlist”-jén foglalt helyet. Vladimir Vertlib 2001-ben elnyerte a Chamisso-díjat, 2002-ben az Anton Wildganga-díjat. Dimitré Dinev 2005-ben tudhatta magának a Chamisso különdíját, 2009-ben pedig Julia Rabinowichot tüntették ki az ausztriai Rauriesi Irodalmi Díjjal.

2 Immacolata Amodeo: „Betroffenheit und Rhizome, Literatur und Literaturwissenschaft”. 2009, idézet: http://www.migration-boell.de/web/integration/47_2014.asp (2012.05.03.)

megjelenő antológiák³ tehát nemcsak egy addig elfeledtetett és elfedett „szubkultúrára” hívták fel a figyelmet, hanem arra is, hogy az osztrák irodalom identitását és kánonját ki kell tágítani, mégpedig olyan művekkel, amelyek szerzőinek nem német az anyanyelve.⁴ Ennek az áttörésnek köszönhető az is, hogy mára Ausztriában az említett antológiák mellett számos platform és újság alakult, amelyek megfelelő feltételeket biztosítanak a bevándorló írók műveinek megjelenéséhez. A migráns háttérrel rendelkező írók irodalmának befogadásában azonban igazi paradigmaváltás csak az ezredfordulón, Vladimir Vertlib (*Zwischenstationen – ‘Tranzitállomások’,* 1999 és *Das besondere Gedächtnis von Rosa Masur – ‘Rosa Masur különös emlékezete’,* 2001) és Dimitré Dinev (*Engelszungen – ‘Angyalnyelvek’,* 2003) nagy sikerű regényeinek köszönhetően következett be. Hogy a bevándorló szerzők irodalma a mai osztrák irodalom szerves részét képezi, mi sem bizonyítja jobban, mint az immár elismert írók és írónők (Dimitré Dinev, Anna Kim, Radek Knapp, Julya Rabinowich, Doron Rabinovici, Vladimir Vertlib) állandó irodalmi jelenléte az osztrák könyvpiacra.

1. A „vendégmunkás-irodalomtól” az „új világirodalomig”. Egy fogalom története

A bevándorló írók helyének kijelölése a német nyelvű irodalmakban, illetve speciálisan az osztrák irodalmon belül mégsem olyan könnyű. Egyrészt, mert ezeket a sokrétű és heterogén irodalmi műveket nem lehet egyszerűen egyetlen, méghozzá olyan „homályos gyűjtőfogalom” alá sorolni, mint a „migrációs” avagy a „migráns irodalom”.⁵ Az e fogalmakkal jelölt irodalmon belül ugyanis további

3 Az első antológia, amely az Ausztriában élő bevándorlók és kisebbségek irodalmának bemutatására vállalkozott, Gerald Nitsche verses antológiája volt *Österreichische Lyrik und kein Wort Deutsch* (*‘Osztrák líra – egy szót se németül’*) címmel, amely 1990-ben jelent meg. További jelentős antológiának számít pl. Karl-Markus Gauß kétkötetes sorozata – *Das Buch der Ränder* Prosa und Lyrik (*‘A periferiák könyve’* – próza 1991 és líra 1995), valamint a Helmut A. Niederle szerkesztésében megjelent *Die Fremde in mir. Lyrik und Prosa der österreichischen Volksgruppen und Zuwanderer* (*‘A bennem lakozó idegen. Osztrák népcsoportok és bevándorlók lírája és prózája’*) 1998-ból. A legfontosabb antológiákat lásd Julia Abel: „Positionslichter. Die neue Generation von Anthologien der »Migrationsliteratur«”. In: *Text+Kritik, Sonderband IX* (2006): *Literatur und Migration*, 233-245. o.

4 Erre a megállapításra jut pl. Ernst Grabovszki, aki tanulmányában azt próbálja bemutatni, hogy miképp változtatja meg, illetve bővíti ki a bevándorlók irodalma az „osztrákság”-ról alkotott képzeteket és konstrukciókat. (Lásd Ernst Grabovszki: „Österreich als literarischer Erfahrungsraum zugewanderter Autorinnen und Autoren”. In: Helmut Schmitz (szerk.): *Von der nationalen zur internationalen Literatur – transkulturelle deutschsprachige Literatur und Kultur im Zeitalter globaler Migration*. Amsterdam: Rodopi, 2009, 275–292. o., idézet 276. o.) Günther Stocker cikkében azokat az új szempontokat vizsgálja, amelyekkel a migráns irodalom kiegészíti az osztrák irodalmat. (Lásd Günther Stocker: „Neue Perspektiven. Osteuropäische Migrationsliteratur in Österreich”. In: *LebensSpuren. Begegnung der Kulturen* (2009), idézet: http://www.lebensspuren.net/medien/pdf/Liebenther_Stocker.pdf (2012.05.24.)

5 Schwaiger, Silke: „Schreibweisen der Migration. Neue sprachexperimentelle Tendenzen und interkulturelle Fragestellungen”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): *Weltliteratur. Informationen zur deutschdidaktik* 1 (2010), 46–54. o., idézet: 47. o.

különbségtételek szükségesek.⁶ Másrészt az irodalomtudományban heves viták folynak arról is, milyen terminussal kellene illetni a bevándorlók irodalmát.⁷ Az eddig használatban lévő fogalmak – úgymint „külföldi”, „vendégmunkás”, az előbb említett „migrációs”, illetve „migráns” irodalom, avagy éppen „az idegen-ség irodalma” – egyike sem képes megragadni a szóban forgó irodalom valós természetét anélkül, hogy ezek a szerzőket ne nemzeti hovatartozásuk és életrajzi hátterük alapján határoznák meg, tovább mélyítve ezzel a „helybeliek” és a „külföldiek” közti szakadékot. „A migráns irodalom (MIGRANTINNENLITERATUR) terminusa akarva-akaratlanul kizáró, diszkrimináló, beskatulyázó és kirekesztő. Én pedig azt kívánom, mind a magam, mind pedig a kollégáim számára, hogy általában az irodalmi élet részeként ismerjenek el minket.”⁸

Néhány szerző, mint például Franco Biondi, még a mára igen elterjedt „kultúrák közötti irodalom” kifejezést is elutasítja, mert e kifejezés az írókat az irodalom senkiföldjére úzi. Biondi ehelyett két egymást kiegészítő aspektust (származás és hovatartozás) vezet be, amelyek differenciáltabban írják körül a migráns írók helyzetének ambivalenciáit. A két aspektussal Biondi a bevándorlók „kettős kötődésére” hívja fel a figyelmet: „Míg a származás egy etnikai, kulturális, szociális és családi eredet kifejezett és többé-kevésbé tudatos vállalását jelenti, addig a hovatartozás a »hozzátartozás« megélt tapasztalatára vonatkozik, legyen az egy társasághoz vagy egy egyetlen emberhez kötődő tartozás. Míg a származás tények (pl. dokumentált, generációkra visszamenő családi eredet) és szubjektív tételezések (pl. alacsony rangú személyek királyok általi nemesi kinevezése) alapján definiálható, addig a hovatartozás átélhető tapasztalatot és állandóan megújuló elismerést követel.”⁹

6 Így például nemcsak az nem mindegy, hogy nyelvváltó vagy nyelvőrző írókkal van-e dolgunk, hanem az sem, hogy az írók mikor sajátították el jelen esetben a német nyelvet. (Természetesen igen nagy a különbség Anna Kim – aki gyermekként Ausztriában nőtt fel és a németet anyanyelvének tekintti – és pl. Dimitré Dinev között, aki felnőttként sajátította el a németet mint idegen nyelvet.) A migráns irodalom belüli differenciálásnak egy másik fontos aspektusa, hogy az írók mely bevándorlási szakaszban érkeztek választott hazájukba. Cornelia Kogoj ezek alapján három nagy periódusra osztja az ausztriai migráns írók irodalmát: a) a kezdetek (1960-as évektől az 1980-as évekig), b) az 1990-es évek, és végül c) a 2000-es év utáni irodalom. (Lásd Cornelia Kogoj: „Dreiundzwanzig Wiens”. Aspekte literarischer Artikulation von MigrantInnen in Wien. Im Rahmen des Forschungsstipendiums der MA 7 – Wissenschaftsabteilung, Wien, 2008.)

7 Ehhez a problémához bővebben lásd Nicola Mitterer (2009), Heidi Rösch (2004), Silke Schwaiger (2010) és Werner Wintersteiner (2006) idevágó tanulmányait. Nicola Mitterer: „Vor dem Gesetz. Über den Begriff Migrationsliteratur und andere Fragen des Fremdseins”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): Und (k)ein Wort Deutsch... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich. Innsbruck–Wien–Bozen: StudienVerlag, 2009, 19–33. o.; Heidi Rösch: „Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs.” http://www.fulbright.de/fileadmin/files/togethermany/information/2004-05/gss/Roesch_Migrationsliteratur.pdf (2012.05.24.); Werner Wintersteiner: Poetik der Verschiedenheit. Literatur, Bildung, Globalisierung. Klagenfurt: Drava, 2006.

8 Seher Çakir: „»Migrantenliteratur«”. In: Christa Stippinger (szerk.): passwort. anthologie. das buch zu den exil-literaturpreisen schreiben zwischen den kulturen. Wien: edition exil, 2007, 7–9. o., idézet 9. o.

9 Franco Biondi: „Literatur & Migration. Herkunft und Zugehörigkeit in der Literatur”. 2009, idézet: http://www.migration-boell.de/web/integration/47_2224.asp (2012.05.24.)

Hogy a bevándorló háttérrel rendelkező szerzők nagy része egzisztenciájukat mind íróként, mind pedig magánszemélyként az „ajtóküszöbön állás” metaforájával írja körül, a „kettős hovatartozást” pedig inkább számkivetettséggént éli meg, valószínűleg az osztrák valóság paradoxonjaival is magyarázható – így Kogoj: Míg a „bevándorlók művészi-kulturális produkciói” egyértelműen helyet biztosítanak a művészek számára a kultúra területén, addig az egyre kirekesztőbbé váló politikai retorika ugyanezen művészeket mint bevándorló idegeneket kizárja az osztrák társadalomból.¹⁰ Azok tehát, akik a migráns írók műveit tisztán esztétikai mércével kívánják megítélni, figyelmen kívül hagyva azok egyéni (származás, migráns lét) és társadalmi (diszkrimináció) vonatkozásait, éppen azokról a hatalmi viszonyokról feledkeznek meg, amelyek a művek létrejöttének alapvető feltételei voltak. A szövegek mélyrétegeibe ugyanis beleíródik a fennálló renddel szembeni ellenállás politikai aktusa: „E szerzők közös tapasztalata, hogy a hatalom margóján élnek, idegenek, mert más szemmel néznek rájuk. Ebből a tapasztalatból, ha nem is mindig, de gyakran születik egy az uralkodó kultúrával és politikával szembeni kritikus hozzáállás. A saját marginális lét élménye – a legjobb esetben – a kirekesztés, az igazságtalanság, valamint a hatalom és az erőszak gyakorlásának mindenfajta formája iránt érzékennyé tesz. Ez az, ami ezt az irodalmat politikailag érdekessé, esztétikailag pedig innovatívvá teszi.”¹¹

Végül a *postcolonial studies* tudományos modelljére és terminológiájára támaszkodó interkulturalitás-elméletek tették lehetővé a bevándorlók irodalmának újradefiniálását és értelmezési kereteinek kibővítését. Ma az „interkulturális”/„transzkulturális” irodalom, valamint az „új világirodalom” kifejezései nemcsak az irodalomtudományokkal foglalkozók, hanem migráns háttérű szerzők körében is elfogadott terminusnak számítanak: „Az »interkulturális irodalom« ledönti az irodalom nemzeti, nyelvi és regionális korlátait és olyan egyedi (az irodalom kategóriáján belüli) elemeket vizsgál, amelyek ezt az irodalmat a nem-migránsok által írt irodalomtól megkülönböztetik. Az interkulturális irodalomban, amely megkonstruálja és esztétikai formába önti az idegent, avagy jobban mondva az új hazát, »az új világirodalom csírái« lelhetőek fel.”¹² Az említett kifejezések előnye, hogy a migráció sokféle formájának (rendszerek, korok, kultúrák, vallások és kontinensek közötti vándorlás) utat nyitnak, és hogy a centrum/periféria, illetve a többség/kisebbség dichotómiáját kijátszva a bevándorló szerzők újrapozicionálását is lehetővé teszik.¹³ A transzkulturális irodalom különböző hibrid formát hoz létre, megkérdőjelezi a monolingvális nemzeti kultúráról alkotott eddigi elképzeléseket és a monokulturális rend hatalmi viszonyait.

10 Kogoj: „Dreiundzwanzig Wiens”..., 3. o

11 Nicola Mitterer/Werner Wintersteiner: „Vorwort”. In: Nicola Mitterer, Werner Wintersteiner (szerk.): Und (k)ein Wort Deutsch... Literaturen der Minderheiten und MigrantInnen in Österreich. Innsbruck: StudienVerlag, 2009, 11. o.

12 Alma Hazibegovic: „A.H. im Interview”. In: Christa Stippinger (szerk.): wortstrümer. Wien: edition exil, 2005, 8. o.

13 Rösch: „Migrationsliteratur im interkulturellen Diskurs”, 3. o.; Schwaiger: Schreibweisen der Migration, 49. o.

3. Identitás, nyelv és emlékezés a transzkulturális irodalomban

A bevándorlók irodalma sokszor tematikájában, melynek fókuszában a „pachwork-identitás”, a többnyelvűség, az otthon és a család elvesztése, valamint a „saját” és „idegen” közti párbeszéd áll, és nyelvi megformálásában (a nyelvi idegenségből eredő kísérletező játék, a német nyelv szétírása) hoz újat. Így a migrációs avagy transzkulturális irodalommal foglalkozó kritikák nagyobb része az identitás, a nyelv és az emlékezés koordinátái mentén vizsgálják a műveket.

Az identitásválság, énhasadás, érvesztes és nyelvvesztés már a bécsi modernség irodalmának is hívó szavai voltak, az egységes, öntudatos és szuverén szubjektummal azonban végérvényesen a posztmodern teoretikusok számolnak le. Helyére egy olyan fragmentált, decentrikus és szétszórt „én”-t állítanak, amely vagy a hatalom különféle diskurzusaiban (Foucault), vagy a nyelvi elkülönböződés (*différance*) örökös játékában (Derrida) oltódik ki. A posztkoloniális elméletek (Bhabha, Hall) a kulturális identitást vizsgálva a „hibriditás” fogalmát vezetik be a szubjektum újraértelmezésekor. Utóbbiak elméletében az én nem tűnik el vagy oldódik fel, hanem különböző kultúrák, tradíciók és nyelvek határmezsgyéjén állva hibrid („többszörösen összetett”) identitássá alakul, amely már nem határozható meg egyértelműen a személyiség hagyományos aspektusai (nemzet, etnikum, vallás, kultúra, nyelv) alapján. Stuart Hall kultúrák közötti „fordítóknak” nevezi ezeket a migráció és globálizáció során kialakuló új szubjektumformákat, amelyek „nem egységesek a régi értelemben, és soha nem is lesznek azok, mert visszavonhatatlanul több történelem és kultúra összefonódásának az eredményei, ugyanabban az időben több »otthonhoz« (és egyetlen különös »otthonhoz« sem) tartoznak”.¹⁴

A migráns írók műveinek középpontjában is az önmeghatározás bizonytalanságának problémája áll. Állandó útonlétük egy olyan diszkontinuitásokkal teli, törekeny és polifón identitást szül, amely önmagát is csak örökös „másság”-ként tudja megragadni. A dél-koreai származású, osztrák Anna Kim műveinek (*Irritationen – 'Irritációk', Verborgte Sprache – 'Kölcsönzött nyelv', Die Bilderspur – 'A képnyom'*) szintén az identitáskeresés a fő témája. A külső (a jellegzetes koreai arc, amely tulajdonosát már az első pillanatban „idegen”-ként bélyegzi meg) és „belső”(a láthatatlan osztrák identitás, amely azonban születésénél fogva nem illeti meg) között feszülő ellentmondás ellehetetleníti énjének egyértelmű meghatározását sajátjának vallott hazájában. 2011-ben megjelent esszéjében (*Invasionen des Privaten – 'A személyesség inváziói'*), amelyben a szerző a messzi idegenben, grönlandi útja során próbálja letapogatni nemcsak a havas táj, de az identitás kietlen tisztasait, ezt a változékonnyal egyszisztenciát a határtermészetű vándorlással állítja párhuzamba: Az „oda-nem-tartozás” (Zugehörig-losigkeit) permanens megtapasztalása az „én” egykori szilárdságát az utazó hazátlan, időtől és kötődésektől független bizonytalanságává oldja.

Ilyen vándorló, „főállású utazók” népesítik be tehát a transzkulturális irodalmat. A bolgár származású Dimitré Dinev *Engelszungen* című regényében, amely két bolgár család történetén keresztül mutatja be a kommunizmus bukását és a

¹⁴ Stuart Hall: „A kulturális identitásról”. Farkas Krisztina és John Éva fordítása. In: Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus. Budapest: Osiris Kiadó, 1997, 60–85. o., idézet: 83. o.*

család legfiatalabb tagjainak Ausztriába történő emigrálását, például az otthon-talan szerb Miro alakjában egy olyan „heterogén”, családi gyökereitől megfosztott ember típusát teremt meg, aki végül léte minden bizonytalansága ellenére sikeresen otthonra talál – bár csak halála után – a bécsi Központi Temető sírjában. A perifériából a centrumba helyezés szimbolikus aktusa azt a bhahbai értelemben vett „harmadik teret” (third place) nyitja meg, amely megtöri a többség/kisebbség illetve saját/idegen közti hierarchikus rendet.

Doron Rabinovici (*Andernorts – 'Máshol'*, 2010) és Vladimir Vertlib (*Zwischenstationen, Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur, Letzter Wunsch – 'Végakarát'*, 2003) regényei a zsidó identitás újradefiniójának lehetőségeit és ellentmondásait vizsgálják. Az *Andernorts* Ethan Rosenje poliglott kozmopolita, aki sehol sincs igazán otthon, és úgy váltogatja identitását, ahogy a helyzet megkívánja. A regény beszédes módon egy repülőgép-jelenettel indul: Rosen ezen a hatalmi viszonyoktól mentes *sehol helyen* eljátszik az identitásváltás lehetőségével, letagadja zsidó voltát és meghamisítja nevét, mígnem az utasok és stewardessek utasítására tisztázza magát. Rosen ártalmatlan játékát, amelyben az „én” és „nem én” közti határokat feszegeti, a regényben több hasonló „rendreutasítás” szakítja meg: a hasonmásként (Doppelgänger) tételezhető Klausinger féltestvérként akarja belopni magát a Rosen családba, veszélyeztetve ezzel Ethan pozícióját, egy abszurd klónkísérlet és a hazugságra épülő családi genealógia pedig nemcsak végérvényesen megingatja Ethan Rosen személyiségének alappilléreit, hanem az „eredet”, a „származás” és az „identitás” mítoszának illuzórikus voltát is felfedi. A regény végére senki sem marad meg annak, aki volt, vagy akinek tartotta magát, és az Auschwitz utáni zsidó családi genealógia újratemtésének lehetősége is megkérdőjeleződik.

A leningrádi születésű Vladimir Vertlib önéletrajzi ihletettséggű *Zwischenstationen* című regényében nemcsak az egyén vándorol és alkotja meg újra és újra identitását, hanem egy egész orosz-zsidó család, melynek útja Izraeltől Bécsen, Amszterdamban és Rómán át egészen New Yorkig vezet, anélkül, hogy ez országok bármelyikében igazi otthonra találna. Az első pillanatban még a megérkezés ígéretével kecsegtető városok mindegyike csupán egy-egy köztes állomás, ahol egyszer legális, másszor illegális keretek között éli apa, anya és ötéves gyermekük a migránsok folyton változó életét. Bár a gyermeki énelbeszélő ügyesen alkalmazkodik a nomád élet váltakozó kulisszáihoz, kamasszá serdülve azt is megérti, hogy minden város elhagyásával fel kell adnia önmagából is egy darabot (barátot, nyelvet, emlékeket). Rómában, ahol először szembesül a „menni vagy maradni” kérdés égető kényszerével, az egyetlen biztos pontot, az otthon utolsó darabját – egy könyvekkal teli koffert – már maga dobja a tengerbe, megpecsételve ezzel örökös száműzetését. A számkivetettség – mely nemcsak a *Zwischenstationen*, hanem a *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* családjának is osztályrészéül jut – a vertlibi műegész legmeghatározóbb témája, mely nem kizárólag a migránsok és a zsidóság bolyongását, hanem a globalizáció korának legfontosabb jellemzőjét, az ember alapvető idegenségét és identitásvesztését is szimbolizálja.¹⁵

15 Lásd Vladimir Vertlib: *Spiegel im fremden Wort. Die Erfindung des Lebens als Literatur*. Dresden: Thelem 2007, 60. o.

A nyelvi otthontalanság, illetve idegenség a transzkulturális irodalom második legfontosabb aspektusa, melynek poetológiai vonatkozásai is vannak. A migráns háttérrel rendelkező írók ugyanis nemcsak a privát szférában élik meg a nyelvtelenség, illetve a többnyelvűség tapasztalatát, hanem az írásban is. A második és harmadik generációhoz tartozó bevándorolt írók többsége német nyelven ír, tehát teljes mértékben vagy részlegesen nyelvet váltott. Ez a nyelvváltás pedig különféle esztétikai programhoz vezet. Vladimir Vertlib számára például az idegen nyelv jelenti azt a kellő distanciát, amely a nyelv szabad és a szavak szokatlan használatához szükséges. Mások, így például a lengyel származású Irena Habalik, a bevándorlók idegenül hangzó, „rossz németjét” imitálja, hogy e nyelvi elidegenítéssel a beszélő én idegenségét még jobban kihangsúlyozza. Verseiben egyrészt azt a paradox nyelvi állapotot állítja középpontba, amelyet Anna Kim „kétnyelvű némaság”¹⁶-ként (zweisprachige Stummheit) definiál: a migráns író eltávolodik mind a saját nyelvétől, mind pedig az idegen nyelvtől, s egyik nyelvben sem tud többé otthonossá válni. Másrészt Habalik versei a nyelvben rejlő és a nyelvek közötti rejtett hatalmi mechanizmusokat is felfedik.

Hogy a nyelvi krízis azonban nemcsak a nyelvváltás következménye, hanem alapvető emberi tapasztalat, világossá teszi például Dinev *Engelszungen* című regénye, amelyben mind a két főszereplő, Iskren és Svetljo, már gyermekként megtapasztalja a nyelvvesztés keserű élményét. A fiatal fiúk nyelvtelensége szöges ellentétben áll az apák nyelvi zsonglőrködésével – Svetljo apja stázi ügynökként a kihallgatásokon manipulálja a nyelvet, Iskren apja pedig vezető pártfunkcionáriusként remekbe szabott propagandabeszédeivel jeleskedik. Nemhiába idézi a regény címében is a nyelvet, mint a legszükségesebb beszélő szervet, amely mind konkrét, mind pedig elvont értelemben a regény központi motívuma lesz.¹⁷ Dinev regényében tehát a nyelvi krízis sokrétű problémáját járja körbe, dialógust teremtve ezzel az osztrák irodalom legjelentősebb íróival.

A migráns irodalom meghatározásakor kirobbanó vita egyik legfőbb kérdése az volt, hogy gazdagítja-e a bevándorlók irodalma a „honi” irodalmat, avagy épp a „normál állapot”-ot teremti meg. Azok, akik ez utóbbit vallják, úgy gondolják, hogy egy ország irodalmának, annak sokszínű és soknyelvű kultúráját kell képviselnie és leképeznie, így tehát a migráns irodalom szerves részét képezi a befogadó kultúra irodalmának.¹⁸ Azok, akik az első álláspont mellett voksolnak, azzal érvelnek, hogy a bevándorolt írók olyan (történelmi, kulturális, egyéni és kollektív) tapasztalatokkal és emlékekkel rendelkeznek, amelyek szükségszerűen hiányoznak az osztrák kulturális emlékezetből – tehát ki is egészítik azt.¹⁹ Legjobb példa erre Vertlib *Das besondere Gedächtnis der Rosa Masur* regénye, amely már címében is előrevetíti a mű legfontosabb témáját, egy orosz-zsidó nő nem mindennapi emlékeit és az emlékezés különös módozatait. A regény, amely retrospektíven meséli el Rosa Masur történetét, felváltva játszó-

16 Anna Kim: *Invasionen des Privaten*. Wien/Graz: Literaturverlag Droschl, 2011, 68. o.

17 Lásd Stocker: „Neue Perspektiven...”, 6–7. o.

18 Lásd ehhez a vitához Vertlib: *Spiegel im fremden Wort*, 36. o.

19 Lásd Stocker (2009) és Grabovszki (2009) idézett tanulmányait.

dik Németországban és Oroszországban. Míg Németország az emlékezés helye, addig Oroszország az emlékek tárháza olyan traumatikus élményekkel és történelmi eseményekkel, mint például Leningrád városának „kiéheztetése” a második világháború alatt. Míg a *Rosa Masur*-regény a német és osztrák emlékezet üres helyeit tölti fel új, idegen történelmi tapasztalatokkal, addig az iráni származású Hamid Sadr *Der Gedächtnissekretär* (‘Az emlékezettitkár’) című regényében a fordított utat járja: éppen az osztrákok emlékhelyeit írja át, formálja egy „idegen” elme sajátos észjárása szerint. A lengyel származású Radek Knapp, aki fiatal kora ellenére a bevándorló írók első generációjához tartozik, *Herrn Kukas Empfehlungen* (‘Keresetlen jó tanácsok’), egy utazó idegen csipős iróniájával kommentálja és kárikózza az osztrákság védjegyeit.

4. „Jertek, mind ti csehek, matrózok, szajhák, kikötetlen hajók...”

A fent említett témák és „megkülönböztető” jegyek vizsgálata bár segíthet egy igen heterogén és többnyelvű irodalom definiálásában, ugyanakkor lehetetlenné is teszi a migráns irodalom tényleges integrációját annak az országnak az irodalmába, amelyben megszületnek. A bevándorlók által írt transzkulturális irodalom ugyanis nemcsak kiegészíti a „honi” irodalmat, hanem sajátos dialógust is teremt annak irodalmi hagyományaival. Példaként szolgál erre az osztrák irodalom „bécsi modernség”-ként ismert korszaka, amely – még ha más hangsúlyokkal is – de szintén tematizálta az évnesztés, a hovatartozás és a nyelvi elégedetlenség problémáit (lásd H. von Hofmannsthal, A. Schnitzler, R. Beer-Hoffmann, valamint H. Bahr műveit). Az Osztrák–Magyar Monarchia irodalmi életét vizsgálva az is nyilvánvalóvá válik, hogy egy homogén, egynyelvű és monokulturális irodalom a közép-kelet-európai térségben sosem létezett vagy volt elképzelhető.

Ingeborg Bachmann, aki szintén ennek az irodalmi hagyománynak az örököse, és az idegenség sokféle tapasztalatát megélte, *Böhmen liegt am Meer* (Csehország a tengernél van) című versében minden vándorlónak és számkivetettnek az utópikus „Csehföldön” kínál hazát. Egy szavakból épített hazát, amely a kirekesztés helyére a befogadást, a nyelv, a világ és az én közötti meghasonlottság helyére pedig a szó, az „ország” és az én egymással való „határosságát” állítja: „Jertek, mind ti csehek, matrózok, szajhák, kikötetlen / hajók. Illírek, veronaiak s velen-ceiek, ti, nem akartok-e / csehek lenni. [...] Még egy szóval vagyok határos, s még egy földdel, / határos, bármily kevéssé, egyre inkább mindennel, / egy cseh, egy vagány, mije sincs, mi se tartja, / vitatott tengerről választott földemet látnom, ez végső adományom.”²⁰

20 Ingeborg Bachmann: „Csehország a tengernél van”. Adamik Lajos fordítása. In: Uő: *A kimért idő*. Pécs: Jelenkor, 2007, 176–177. o.